

”חשבון בלי רוגז”: מלחמת ששת הימים

בעיני מ. ח. עמישי

על דבר ששת ימי הפלא מכ"ו באייר עד ב' בסיוון תשכ"ז, שבעקבותיהם יצאו העם היהודי ומדינת ישראל "מן ההיפך אל ההיפך", נכתבו בחמישים השנים האחרונות תלי תלים של מילים ופרשנויות. הרי מן הנמנע הוא להתכחש לגודל המאורע. "תקופת ההמתנה" מורטת העצבים, שלאמתו של דבר ליוותה את החיים בישראל מרגע היווסדה, באה לקצה באחת, ואיתה התפוגגו גם החשש הקיומי ותחושת המחנק: "גבולות אושוויץ", כפי שכינה אותם אבא אבן, שונו ללא הכר - וכך גם מצבה האסטרטגי והמדיני של ישראל לנוכח יריבותיה מדינות ערב. מנהיגיהן אמנם הזדרזו לקבוע כי לא יכירו בישראל, לא יקיימו איתה משא ומתן ולא יכרתו עמה הסכם שלום, אך גם בקביעות אלו לא היה כדי לשנות את מהלך האירועים ההיסטורי: מדינת ישראל הייתה לעובדה מוגמרת, החולשת על ארץ גדולה ורבה, מן החרמון עד לשארם א-שייח', ומאחדת שוב תחת ידה את חבלי-המולדת של לב הארץ שאליהם נכספו יהודים במשך אלפי שנים: יהודה, שומרון, וראש לכול: ירושלים.

לצד המהפך הצבאי והצמיחה הכלכלית, עוררה תדהמת הניצחון משב רוח של יצירה והגות. אמנם גם בימי הגלות לא פסקה ירושלים מהיות סמל ותשתית למחשבה יהודית, אך בתשכ"ז תפסו התודה וההלל את מקומם של הקינה והגעגוע. העיר שאלפיים שנים היתה "תלויה על ענן", כלשונה של זלדה, לבשה שוב לבוש של ממש. בסמטאותיה שוב הלכו ילדים של ממש, וברחובותיה שוב ישבו זקנים של ממש. המציאות החדשה הציבה אתגר רב-עוצמה לאנשי הספר, כשם שאתגרה את אנשי המעשה. על האחרונים הוטל לתכנן ולבנות את ירושלים של מטה, והראשונים נדרשו לעמול על העיצוב המחודש לירושלים של מעלה.

על רקע האתגר הזה הודפס כשנה לאחר המלחמה הספר 'ולירושלים' - דברי ספרות והגות לכבוד ירושלים המשוחזרת. שלושת העורכים, גדליה אלקושי, יהושע טן-פי ושרגא קדרי, קיבצו מאמרים, סיפורים, שירים ותמונות ממיטב ההוגים והיצורים שפעלו אז בארץ ישראל - ושהיו אחוזים כמותם בהתרגשות החזרה לעיר הקודש. בדברי ההקדמה התמציתיים שכתבו בתחילת הספר עודם אפשר גם ממרחק יובל שנים לחוש מקצת מן התחושות של הימים ההם. "לפיכך קיפלה בתוכה המערכה הגורלית לשחרור ירושלים, על כל החרדה והחדווה שבה, את מיטב מאוויי כל הדורות שבאומה", כותבים העורכים בסוף

נטוע בשתי הגדות. ראש הממשלה לוי אשכול שותה ממימי מעיין פצאל בעת סיור
בבקעת הירדן, דצמבר 1967. מאחוריו השר יגאל אלון. צילום: משה מילנר, לע"מ

הקדמתם, "ושמחת הניצחון איחדה מקצהו ועד קצהו את העם הנושע, אשר חש כי לב אחד פועם בו, לב יהודי גדול ולוהט, הגואה וסוער, עובר על גדותיו ופורץ גבולות מוסכמים של עבר הווה ועתיד, ומשתפך לתוך לבת האש והדם המעצבת ומחשלת מחדש את גורל האומה במולדתה". מתוך תקווה שגאולת ירושלים היא שלב נוסף בדרך ל"קץ הפלאות של קיבוץ כל הגלויות במדינת ישראל הגדולה", חולק הספר ללוחמי צה"ל - ועם הימים כרכים ממנו התגלגלו למדפי הספריות ולחנויות הספרים המשומשים.

בין המשתתפים ב"ולירושלים" נשעשו את מלאכתם בהתנדבות, שהרי "שמחת ההתנדבות בת לוויה טבעית ונאמנה היא לשמחת הגאולה", היו המשוררים לאה גולדברג, חיים גורי ואמיר גלבע - שכתב על החלום החד-פעמי שנחלם במשותף על ידי העם כולו: "הִהָיָה בְּדָבָר הַזֶּה מַעֲוֹלָם / חֵלוֹם נִחְלָם בְּאַחַת / בְּעֵינַי רְבוּאוֹת בְּחֻלְמָם" הסופרים גרשון שופמן וחיים הזו - שראה בניצחון במלחמה את "המאורע הגדול ביותר שאירע בעולם בדור הזה", שבכוחו לייעד את עם ישראל לתפקיד הצלת אירופה מהשקיעה המוסרית המאיימת עליה; המזרחן יוסף יואל ריבלין, אביו של נשיא המדינה הנוכחי, ששיתף מזיכרונות ילדותו בירושלים המחולקת; וצבי ברמאיר, שרקח ביד-אמן סיפור אגדה המושתת על ביקורו של הרמב"ן בירושלים באמצע המאה ה-13, וחתם את דבריו במשפטים המסכמים את האווירה הנושבת בספר כולו: "הדר העולם ארץ ישראל, הדר ישראל ירושלים".

בין דברי השבח והברכה מבצבצים בספר גם רמזים לספקות שעוררה השליטה הישראלית בשטחים החדשים שנכבשו במלחמה. להתמודדות עם ספקות אלו, שלימים עתידים לעלות לראש סדר היום הציבורי ולסמן את קו השבר בחברה הישראלית, מוקדש מאמרו של מ. ח. עמישי - שאנו שמחים להביאו כאן בפני קוראי 'השילוח', כמייצג של רוח הימים ורוח הקובץ כולו. תחת הכותרת "חשבון בלי רוגז" מגולל עמישי את שיטתו בדבר ההצדקה ההיסטורית והמוסרית להרחבת שטחי מדינת ישראל. הצדקה זו נטועה ב"עולם האתמול" של ההיסטוריה היהודית לדורותיה, ודבריו מופנים - לא בלי טרזניה - אל "בני היום".

מ. ח. עמישי היה אחד משמות העט הרבים שאימץ לעצמו משה חיים מייזלש: סופר, מתרגם ועיתונאי. הוא נולד בוורשה בתחילת המאה העשרים, וכבר בנעוריו לקח חלק פעיל בזירת העיתונות העברית, תחילה בעיתון 'היום' ולאחר מכן כמרכז מערכת אחד מהעיתונים הנפוצים ביותר של הימים ההם: 'הצפירה'. תכניתו לעלות לארץ ישראל נמנעה עקב מחלה, ובשנת 1930 עבר לארצות הברית - שם נשאר עוד כשלושה עשורים, שבהם עבד בעיתון העברי 'הדואר' ובסיומם אף היה עורכו הראשי. לאחר מכן הגשים את רצונו ועלה עם משפחתו לירושלים.

מייזלש אמנם לא עבר בגופו את מוראי השואה, אך היתה להם חשיבות עליונה בעיצוב תודעתו האישית והלאומית - כפי שעולה במובהק מדפי "חשבון בלי רוגז". ואין זה פלא: בימי מלחמת ששת הימים עוד לא חלפו שנות דור מהחורבן הנורא, הבלתי נתפס, של יהדות אירופה. ולא זו בלבד, אלא שעבודה של מהלומה טרייה ועמוקה זו והאבל עליה נדחקו מפני סערת הקמת המדינה וקיבוץ הגלויות. אין ספק שהיא הייתה חוויה מכוננת לכל מי שהכירו את יהדות אירופה טרם

החורבן, ובוודאי מי שנולדו בה. וכך, מעבר להבחנות שמייזלש עורך בין "שאיפת הלאומיות" המאפיינת את העם היהודי לבין ה"שאיפה המדינית" המאפיינת את ערביי הארץ, ומעבר להאשמת האחרונים בדרדור היחסים האלימים שבין שתי הקבוצות, הוא מייחד לזיכרון השואה מקום עיקרי במסכת טיעוניו בזכות הרחבת גבולות הארץ.

"בני האתמול", כפי שהוא מכנה את עצמו ואת בני דורו, אינם מסוגלים להתיק את ליבם מזיכרון אלפיים שנות גזירות ופרעות, ובמיוחד מהשמדת היהודים על ידי הנאצים: "כל חשבון עולם - ובכלל זה גם חשבון נפש - יהודי שאין בו אותה ספרה 6 עם ששת העיגולים, שישה פיות פעורים של אבדון, אינו חשבון יהודי, וממילא הוא חשבון שווא". בעוד בעינים האחת מלבבים בני האתמול את ציון, עינים השנייה מופנית תמיד לאחור ולצדדים - מחפשת בבהלה מקום מקלט להם ולאחיהם שעוד יושבים בגלות. את הדור הצעיר, "בני היום", שבשבילו מדינת ישראל היא מציאות טבעית ונורמלית, מאשים מייזלש בניתוק היסטורי ובראייה "מקוצצת בזמן ובמקום כאחד" - שהיא היא שורש טענתם המוטעית כלפי הציונות המיליטריסטית ותאבת-הכיבושים שהתגלתה בפניהם בזמן המלחמה.

מייזלש לא ראה בהרחבת גבולות הארץ רק ביסוס של "מקלט לילה", והסוגיה הזו לא הייתה בשבילו רק דין מדיני פיקוח נפש. את ספר מאמריו 'ציונות: אתמול, היום, מחר' (שכלל גם את "חשבון בלי רוגז") חתם מייזלש ב"מדרש פליאה היסטורית", שבו הוא דוחק בעם היהודי להתגבר על הנטייה לבעוט ביעודו - ומורה לו להבהיר את תכלית חייו וקיומו בימינו, ימי "הבית השלישי". כך מושלם המהלך: הביטחון הפיזי שהובטח במלחמת ששת הימים צריך להוביל לביסוס חזון מוסרי חדש ועדכני, שימשיך באמונה את מסורת הדורות וההיסטוריה היהודית.

בשנות חייו המאוחרות התגורר מייזלש בירושלים, והיה עורכה הראשי של הוצאת הספרים 'מוסד ביאליק'. בתו, פרופ' זיוה עמישי-מייזלש, כלת פרס ישראל לחקר תולדות האמנות, סיפרה לנו כי הוא היה מהראשונים שהזדרזו אל הכותל המערבי כשהגיעה בשורת השחרור, וכי עד סוף ימיו המשיך לכתוב ולהגות על משמעות שחרור ירושלים וחיי החדשים של העם היהודי. אנו מודים לה על האישור להדפיס מחדש את הדברים כאן, בגיליון 'השילוח' היוצא לאור בירושלים במלאת יובל למלחמת ששת הימים. הדברים, שחלקם נותרו רלוונטי גם כיום, נותנים הד נאמן לרחשי הלב שהמו בציבור הישראלי באותם ימים גדולים.

דביר שורץ

חשבון בלי רוגז: מעין איגרת מבן-אתמול לבני היום

טענות ומענות

לא נודמן לי לקרוא את דברי הצעירים הזועמים, אלא את דברי המשיבים הזועמים, ומתוכם למדתי טענות הראשונים. קובלים הם על רוח הלאומנות שבאה לידי ביטוי במאמרים ובמודעות בעיתונים בעניין החזקת השטחים שנכבשו לנו במלחמת ששת הימים, על הנפוף באגרוף הכוח והניצחון הצבאי, כאילו כוח מעמיד צדק וניצחון מעמיד זכות, על ההתעלמות מחזקת הערבים באותם שטחים ומסבלותיהם, בגוף ובנפש, של פליטים ותושבים שפתאום הם מוצאים את עצמם יושבי חבל כבוש בידי זרים ועתידם תלוי להם מנגד. הקובלים על כך רואים רוח זו כגל עכור, לא-אנושי ולא-מוסרי, כמעט פאשיסטי, והם מתקוממים לו ומזהירים עליו. הדיבורים ברוח זו, מוסיפים הם לטעון, הרי מצדיקים את חששות הערבים, האומרים מאז שהציונות היא אפספאנסביית, תאבת כיבושים, ולא תסתפק לעולם במה שיש לה; ואותנו, שאך אתמול הבטיחו בשמנו דוברי התנועה והיישוב והמדינה שאין עינינו אל מעבר לגבולותינו הנתונים ואין אנו חומדים נחלת שכנינו – אותנו הופכים דיבורים אלה של היום לבדאים גמורים. לאומנות, שקר וגזל – שאותם רואים הצעירים הזועמים האלה בכל הדרישות והדיבורים האמורים – הם מידות רעות ומגונות בכל מקום, ואילו ראינום במקום אחר היו מקוממים בלי ספק את מצפוננו, היהודי והאנושי. כלום מה שאסור לאחרים מותר לנו?

המשיבים הזועמים מוציאים, כמוכן, קודם-כול את התנ"ך מנרתיקו, מצביעים על ברית בין הבתרים, כיבוש ראשון וכיבוש שני, ומה שעשינו אז בארץ הזאת ולארץ הזאת. מן העבר הרחוק קופצים ברגיל אל העבר הקרוב יותר, מברית בין הבתרים אל ברית ורסאי ואל החלטת האומות המאוחדות ואל עשייתנו החדשה בארץ הזאת והמניעים

שהביאו אליה, המחזקים את חזקתנו ההיסטורית בארץ הזאת. ויש שאמנם אינם מתביישים להכריז שאין להתבייש בכוח, ועם שהכוח בידו מצוה עליו להשתמש בו לתועלתו ולרווחתו. הם גם מצביעים על נצחונות צבאיים, בעבר ובימינו, שהביאו לשינויים במפה המדינית ולהיסגרי גבולות ארצות, למן "בני עשו היושבים בשעיר אשר השמיד את החורי מפניהם וירשום וישבו תחתם" עד סיפוחי החבלים אחרי מלחמת-העולם השנייה (וגירוש תושביהם; סיפוחים אלה אף הם נעשו בשם "זכות היסטורית"). מצד שני מזכירים את ראשית הציונות וטוענים שאם כן הרי בחטא נולדה, ומלכתחילה אסור היה ליהודים, מאותם נימוקים, לנסות להיאחז בארץ הזאת. ואולם הזעם המלווה תשובות אלה – שלא כזעם המקטרגים – כאילו מעיד שאין לב המשיבים שלם עמם, שהטענה המוסרית אמנם מעוררת הדים בחדרי חדרים של הלב. אנו בונים את עתידנו הלאומי על סבלם של בני-אדם זולתנו, של הערבים תושבי הארץ – ודבר זה מנקר בכליות, בלי ספק, של רבים וכן שלמים.

ובזה בעצם – עתידנו הלאומי וסבלם של בני-אדם זולתנו זה לעומת זה – שורש הפתרון, המוסרי כמדיני.

הרגשת בעלות בלתי מעוררת

בני היום נולדו וגדלו בתוך ישוב יהודי נטוע באדמתו, רואה את עצמו אדוני אדמתו וצועד בטוחות לקראת עצמאותו ונלחם ומשיג אותה. הם הבנים ה"נורמאליים" שאליהם התפללו ציונים. וכך הם רואים את עצמם ואת עמם. בנים הם לעם נורמאלי, השרוי במצב נורמאלי, ויש למודדו במידות נורמאליות. לאמיתו של דבר נראים בקיעים משונים בנורמאליות זו. כותב הדברים האלה נכח פעם במתן פרס ספרותי מטעם מוסד לאומי ידוע לסופר מחוג הסופרים הנקראים צעירים. בדברי תודתו ייחד הסופר הזה כמה דברים על הארץ והרגשת-הארץ שלו. הוא השווה, מתוך התבטלות, הרגשתו שלו לשל צרפתי, למשל. הלה משוטט בצרפת ורואה טירה עתיקה – של מלך צרפתי פלוני היא, כנסייה קדומה – נסיך צרפתי פלוני בנה אותה, קבר ישן – של אלמוני צרפתי הוא. ואילו בן ארץ ישראל השובב בארץ רואה: כנסיות של ביזאנטים, שרידי מבצרים של צלבנים, מסגדים של מוסלמים, חומות של סולטאנים טורקיים. לא עלתה כלל על לבו של אותו סופר מחשבה של הרגשת-גאווה אפשרית על מה שעשו אבותיו לפיסת-ארץ קטנה זו, שבזכות עשייה זו שלהם נדחקות ודוחקות זו את זו הדתות

"בני עשו...": דברים ב', כב.

הגדולות, הנצרות והאיסלם, המקיפות כמחצית המין האנושי, לתקוע יתד בה, בארץ קטנה זו דווקא, ולקנות לה אחיזה בה, אם דתית ואם מדינית. הרושם מדבריו היה שהוא כאילו מהלך בארצו בין זרים, בעולם לא לו. ועלה בשעת מעשה בזיכרון ספרו של יהואש, "מניו־יורק עד רחובות הלוך ושוב", רשמי ביקורו של המשורר היהודי בארץ ישראל בשנת 1914. בעלותו על החוף ביפו נתקלו עיניו בערבי מוליך גמלו, ונפלטה מפיו שאלה: מה הוא עושה כאן? כלומר, מה הוא, הערבי, עושה כאן בארצו שלו, של המשורר האידי, הבא לכאן, בפעם הראשונה בחייו, ממקום־מגוריו בניו יורק. אלפיים שנה בגולה טיפחנו וקיימנו הרגשת בעלות על ארץ ישראל בלב כל יהודי, בלב כל ילד יהודי; הייתכן שדווקא כאן, בדור שגדל וצמח מאדמת הארץ הזאת, נתערערה הרגשת בעלות זו?

"זכותנו ההיסטורית"

אלא שכל עניין הנורמאליות הזאת הוא לא בעתו. לא עדיין. הרי אנו כולנו, כולנו ניצולי השואה. אילו נתקיימה מחשבתו של אותו רשע, היינו כולנו, כל בני אתמול, פְּלִים מן העולם, וכל בני היום לא היו באים לעולם. מצב כזה לא היה צפוי לשום עם בעולם. כלום אפשר לנו, כבר עתה, לראות את עצמנו כעם בין העמים, שווה חובות כזכויות? אנו מדברים על זכותנו ההיסטורית לארץ ישראל ומתכוונים ברגיל לשיבתנו הקדומה בארץ וכל הכרוך בה. זה צמצום שלא מדעת. זכותנו ההיסטורית פירושה: על ההיסטוריה שלנו, לא לבד ב־1500 שנות ישיבתנו בארץ, אלא גם באלפיים השנים מאז גלינו מארצנו, מקשרת ודוחפת אותנו אל הארץ הזאת, אל הארץ היחידה הזאת במלוא תבל. Zydzzy do Palestyny קראו אחרינו פולנים. כך קראה אחרינו, בכל מקומות פזורינו, כל ההיסטוריה בגלויות, אפילו נתגלגלה הקריאה הזאת בפיות צוררים ומנדים בארצות שונות בצורות שונות. היינו עם בלא מקום בעולם, העם היחיד בעולם שלא היה לו מקום בעולם.

במשך אלפיים שנה היה זה גורלו של עם ישראל, הראשון בעמים. שפנגלר מציין את ייחודה של תרבות המערב כתרבות לאומים, שרק בה נתהווה המושג עם במובן לאום, להבדיל מן התרבות היוונית־רומית, שידעה את את ה"פוליס", ומן התרבות ה"מגית", שבה נתייחדו בני־אדם לפי אמונתם הדתית. אחדות לשון וארץ ואורחות־חיים אינם מעמידים לאום במובן שאנו רגילים אצלו בחוג תרבות המערב; אלה מצויים גם בשבט קטן וגם במישטח רב של שבטים וקיבוצים נפגלים

.....
:Zydzzy do Palestyny
בפולנית - יהודים לפלשתינה

יהואש: שמו הספרותי של
יהושע שלמה בלומגרטן
מורניסט יליד ליטא שפעל
בניו-יורק. מתרגם התנ"ך
ליידיש.

ומפולגים זה מזה (מעין "האומה הערבית למן המפרץ הפרסי ועד האוקיינוס האטלנטי"). לאום זה עם המודע דרכו – מעבר אלי עתיד, כלומר דרכו במובן היסטוריה, דרכו במובן ייעוד. תודעת-דרך זו, נוסף לאחדות לשון וארץ והווי וכו', היא העושה עם ללאום, עושה גוף טבעי לאישיות היסטורית. הוויה לאומית כזו היתה בימיי-קדם הידועים לנו רק אחת: עם ישראל. מתחילת ברייתו היתה בו תודעה זו: "היום הזה נהיית לעם לה' א-להיך"¹ – תודעת העממיות קשורה בתודעת הייעוד, בתודעת דרכו של העם בעולם. אחד הסילופים המוזרים היה כשביקשו יהודים בתקופה מן התקופות ובארץ מן הארצות לנתק, כביכול, את הייעוד מן הלאומיות, והוא שהעמיד את לאומיותו של העם הזה מעיקרו.

ועם זה, ראשון בעמים לייחוד לאומי חובק עבר ועתיד, הסתובב אלפיים שנה בין העמים בלא מקום בעולם. שום מקום לא הכירונו והוא לא הכיר שום מקום אלא אחד, המקום שבו היה לעם. וקרה כך, שהמורשה הספרותית היהודית, המכריזה ומעידה על השייכות של עם זה למקום זה, נספגה במסורת הרוחנית של סביבת הגויים, הנוצרית והמוסלמית, שבה חי רוב מניין ורוב בניין של העם היהודי, ומתוך כך נספגה בה – בין שהיא מודה בכך בין שאינה מודה בכך – תודעת השייכות שבין העם הזה ובין הארץ הזאת. היינו אפוא עם לא נורמאלי עם שייכות לא נורמאלית לארץ אחת, לארץ ישראל.

זו מציאות היסטורית ששום היסח-דעת לא יבטלה ושום ניד-כתפיים לא ינערה מעלינו. מתוך המציאות הזאת התחלנו יוצאים עם ראשית תנועת ההתיישבות וחיבת ציון והציונות – התחלנו יוצאים ועדיין אנו בתהליך היציאה, עדיין אנו כאן. כולנו, בגדר חלוצים היוצאים לפני העם; עדיין העם היהודי צריך מקום, וזה המקום. פירוש הדבר: עדיין יחסנו לארץ יחס לא נורמאלי, במובן שנתפרש כאן, כלומר, אי-הנורמאליות של עם חסר מקום בעולם ואי-הנורמאליות של שייכות העם הזה למקום הזה, הנישאת בתודעתו של העולם – העולם הנוצרי והמוסלמי הסובב אותנו בארץ ובתפוצות – עדיין פועמות בנו בכובד לחץ של אלפיים שנים על כל מה שהביאו לנו, פועמות בנו מדעת ושלא מדעת, מרצון ואף שלא מרצון, בזקנים ובצעירים; פעימה זו היא שהדליקה, מתחת לערימת דשן של אדישות והתנכרות לכאורה, אותם גילויים מופלאים של מסירות-נפש במלחמת ששת הימים שאף בתולדותינו, המשופעות בגילויים אלה, יקרי-מציאות הם בעוצם גבורה ואהבה המזהירות מתוכם.

¹ "היום הזה"... דברים כ"ז, ט.

שבות והתיישבות

ובכן, זה מתיר לנו את מה שאסור לאחרים? הרי ארץ זו שהתחלנו שבים אליה לא היתה פנויה, מחכה מתוך בטלה לשיבת בעליה; היא היתה מאוכלסת, ואוכלוסייה יושבים בה מדורות, ומה להם ולשייכות שלנו לארץ הזאת? לא, לא מותר לנו מה שאסור לאחרים, אדרבה, כל עברנו, על מה שנתנו לעולם וכל מה שניתן לנו מיד העולם, כל הסבל והעוול שחזינו מְשָׁרְנו, מחייבים אותנו לקדש עצמנו גם במה שמותר לאחרים. כיצד התחלנו באים לכאן – הרי זה מפורש ומפורט לעיני כל העולם. לא בחיל ולא בכוח באנו. אמרנו: לא לגרוע באנו, אלא להוסיף; נתיישב "בין טיפות הגשם" כביכול, מבלי לדחוק רגלי איש, אלא שאת הרווח "בין הטיפין" נפתח כך שיהא מסוגל לקלוט מאות אלפים נוסף על הרבבות היושבות בארץ, ואף הרבבות יימצאו נשכרים. וכך עשינו, עד ערב מלחמת-עולם ב' ובשנות המלחמה. אילו ניתן לנו להמשיך בכך היו מאות האלפים גדלים למיליונים, והמיליונים מפריחים את הארץ, בוראים בה מציאות כלכלית חדשה, שביחס למושגיהם ולהישגיהם של אוכלוסי הארץ מקודם היא בגדר בריאה מְאִין, והכול מבלי להזיז ערבי ממקומו.

כך החלה שיבתנו לארץ. כלום שיקרו אלה שאמרו אז כי לא באו לנשל את אוכלוסי המקום ושאמרו אחר-כך, עם ייסוד המדינה, שאין הם מתכוונים להרחבת הגבולות? במצב של שלום ופתחון גבולות היתה ההתיישבות היהודית, אף היא בדרכי שלום ומבלי להזיז איש ממקומו, מרחיבה גבולותיה ללא כל קשר וזיקה להרחבת גבולות מדיניים. ארץ ישראל עם מיליוני יהודים מושרשים בתוכה מוקפת התיישבות יהודית בארצות השכנות סביבה, התיישבות הקשורה בה קשרי-מישרים של כלכלה ותרבות וברכה בה לארצות שבתוכן היא קיימת ופועלת – כזו נחזתה ונחלמה שיבתנו לארץ. ברבות הימים ייתכן שהתיישבות זו היתה משנה גבולות קיימים, שהם גבולות מקרוב נקבעו ולא הונחו כלל "בהנחל עליון גוים... יצב גבולות עמים". אבל שיבתנו לארץ במושגי התיישבות ולא במושגי מדינה נשאפה וגם נתקיימה; אף "הצ'ארטר" של הרצל אך הקדמה היה, תנאי לאפשר את ההתיישבות, את יציאת העם מן הגלות ונטיעתו בארץ ישראל.

אלא שלא כך נתגלגלו הדברים. הערבים התקוממו להתיישבות יהודית גדלה והולכת, והתנגדותם היתה מעיקרה מדינית, לא אישית-אנושית. היא נתעוררה ופעלה ובוססה בדמי יהודים בטרם היות בעיית פליטים באזור. הערבים לא רצו ליהפך למיעוט בארץ; הם חפצו להישאר רוב

"בהנחל עליון גוים... דברים ל"ב, ח.

הצ'ארטר של הרצל: זיכרון מהתורכים או ממעצמות זרות להתיישבות יהודים בארץ ישראל.

בארץ, המושל בארץ. אין לערער על זכותם לחפוז בכך, לפעול לכך. אבל אין לטשטש ואין להכליל את טיבה של התנגדות זו להתיישבות יהודית בארץ ישראל. כאן, ורק כאן, חזית ההתנגשות בין היהודים לערבים בארץ ישראל – התנגשות בין השאיפה הלאומית היהודית ובין השאיפה המדינית הערבית בארץ זו. את שתי השאיפות האלה יש לשקול זו כנגד זו – שאיפת עם שאין לו מקום בעולם ושכל קורותיו בעולם דוחפות אותו אל המקום האחד הזה, ושאיפת אוכלוסיה אחת בשטח-ארץ שלא היה מעולם מדינת-ייחוד שלה והיא מוקפת שטחים עצומים המיושבים אוכלוסיות-אחיות שאחדות לשון ודת ונוהג משתפת אותן ומגשמת כל מאוויי עצמאות ותרבות שלהן. בהתנגשות זו בין שאיפה לאומית של עם ששאיפה זו באה להציל כל יחיד ויחיד שבו מסבל וכליה, ואילו נתקיימה בידו בעוד מועד היתה מצילה אלפי אלפים מבניו מאלפי אלפים מיתות משונות, ובין שאיפה של אוכלוסיה שאינה נובעת מסבלו של האדם היחיד ואינה מכוונת להקל או לסלק סבלו זה, אלא כל-עיקרה סיפור הרגשה של עליונות ועצמאות, הרגשה כשרה כשלעצמה, אלא שכאן עומדת כנגדה השאיפה האחרת של עם אחר שאין לו קיום אלא בקיומה של שאיפה זו – בהתנגשות זו לא היתה אז ואין עתה אפשרות פשרה, היא חייבה ומחייבת הכרעה חותכת. שתי שאיפות, אחת מופשטת מן המציאות המוחשית הפרטית של האדם בקיבוץ הנתפס לה, ואחת מְטוענת סבל אישי-מוחשי של דורות נענים ושל דור שהגיע עד עֶבְרִי פִי הכיליון הגמור – הן שעמדו ועומדות כאן במערכה, הן שבפניהן ניצב האדם היהודי ואותן ניטל עליו לשקול במאזני ההיגיון והמוסר, במאזני הממשות והמוחשיות האנושית, במאזני משא עבר, הווה ועתיד, במאזני הקיום והכיליון.

שהרי כך נוצרה בעיית הפליטים הערביים – על-ידי ההתנגדות המדינית להתיישבות היהודית. באחד בנאומיו בעצרת האומות המאוחדות, לפני שנים, הצביע מר אבא אבן על כך שבשנים שאחרי מלחמת-העולם השנייה שוטטו בעולם, באסיה ובאירופה, ארבעים מיליון פליטים (פולין-גרמניה, צ'כיה-גרמניה, גלויות שברוסיה, הודו-פאקיסטאן) ולא יצאו אלא שנים מְסֹפֵר והפליטים האלה פסקו להיות "בעיה", נקלטו באשר נקלטו וחדלו להדאיג את העולם. רק חצי מיליון הפליטים הערביים, שבריחתם מארץ ישראל היתה טעונת כוונות רצח וביזה מעיקרה, נעשתה בעיה מתמדת, שתפחה והלכה ואין היא מרפה מן העולם מאז ועד עתה. והרי באותו זמן הועלו באותו מספר יהודים מארצות ערב השונות לארץ ישראל, וחילופי אוכלוסין אינם

דבר של חידוש בעולם; כבר היו מעשים, בדרך הטבע ובדרכי שלום, חילופים שחסכו סבל ושפך־דמים לאין שיעור, והנאה להם והנאה לעולם. לבעיית־פליטים זו לא ניתן לנוח, מאות אלפי בני־אדם הוחזקו במכלאות, בחיי בטלה ושנאה עקרה, עשרים שנה, על־ידי מדינות ומדינאים שלא פסקו לתבוע "זכותם" – זכותם לחיי כבוד וחירות. זו דוגמה לשיעבודם של חיי אדם מוחשיים לשאיפה מדינית שנושאה העיקריים הם בעצם גורמים שמחוץ לשטח־הארץ המשמש סלע המחלוקת. כנגד שאיפה מדינית זו ושכזו ניצבת שאיפת התקומה של עם ישראל שכולה הצלה, כולה פיקוח־נפש של יחידי־אדם של האומה על־ידי שיבת האומה מאימי לא־מקום אל מקומה בעולם.

כי מה שנאמר למעלה בעניין טיבה של שיבת־ציון שלנו, שהיתה שיבה של התיישבות וכל־עיקרה זו ההתיישבות וההתערות במקום שהוא מקומנו בעולם, נכון גם לגבי המדינה שהוקמה כתולדה של אותה התיישבות (ומותר להוסיף: ושל אותה התנגדות ערבית לה). מדינה מדברת כמובן בלשון גבולות, בלשון ריבונות, גם בלשון כיבושים ו"שטחים מוחזקים", אבל גם עיקרה של המדינה, מדינת ישראל, היא שיבת ציון, שיבת העם אל מקומו בעולם והתערותו בו. ואילולא קרה לנו מה שקרה באירופה, ומיליוני יהודים חיים, פליטי שידודי המערכות הסוציאליות, הכלכליות והמדיניות שלאחר־המלחמה, שואפים ונוהרים לארץ ישראל, בונים אותה ונבנים בה, היה גורל "השטחים המוחזקים" אף הוא נפתר בדרך הטבע והייעוץ, מבלי להזיז ערבי אחד ממקומו ומבלי לפגוע במצבו המוחשי־הפרטי של ערבי אפילו אחד. אילולא קרה מה שקרה ואותם מיליוני יהודים, אחים ואחיות, באירופה הפצועה והשסועה שלאחר־המלחמה, שואפים־חותרים אל חופי הארץ הזאת, לבוא בה סוף־סוף אל המנוחה ואל הנחלה, כלום היה איש מרים קולו למחות נגד יישובים של אחים ואחיות אלה, יגיעי מלחמה והרס, ברווחים שבין הערבים היושבים באותם חבלים "מוחזקים", נגד ייסודן של נקודות חקלאיות חדשות במקום שאינן ושל תעשיות חדשות שחבלים אלה לא ידעון מעודם, כדי ליצור מקורות־מחיה לרבבות ולמאות אלפים בני־אדם נוספים – והכול באותם רווחים שבין הערבים היושבים בחבלים האמורים?

אלא שאירע מה שאירע לנו באירופה, וילידי אחרי־השואה והמדינה־בקיומה מביטים אל עצמם ואל סביבתם, ואין להם אלא מה שענייהם רואות, וראות־עניניהם היא, אם אפשר לומר כך, שטוחת־מסלול, אינה

פונה לא למעלה ולא למטה, לא לפנים ולא לאחור. והנה הם רואים את עצמם בתוך העם בן שני המיליונים שעל פני השטח המפותל של קווי שביתת-הנשק מ-1948, שלתוכו נולדו, והם מקבלים אותו, ואת עצמם בתוכו, כהווייה קבועה ועומדת, כעין הוויית העמים והמדינות שמסביבם, שבהיקף ידיעתם, "וזהו זה". יודעים הם – קוראים בעתוננים על כך – שאי-שם, ברוסיה, למשל, שמעבר למסך-הברזל, באמריקה, למשל, שמעבר לאוקיינוס, מצויים מיליוני יהודים. מה בעצם פירושו של כינוי זה, יהודים, וכיצד הוא מקשר אותם ואתם זה בזה, לא ברור להם כל-כך. יש דת יהודית, הם יודעים, אבל הם אינם דתיים. הם חיים במדינה יהודית ויהדותם קשורה בה, אבל הללו, אותם "אחים" יהודים, חיים במדינות רחוקות, זרות, לא-יהודיות בתכלית, ורובם אף מתנכר למה שמקובל לראות כלאומיות יהודית. מהו אפוא הקשר בינם ובינם? האבות מדברים על אחדות – עממית, לאומית, – אך הבנים אינם חשים בה. ומתוך ראייה מקוצצת זו – מקוצצת בזמן ובמקום כאחד – בוחנים הם גם את האירועים האחרונים, והמראה המתגלה להם בהכרח הוא: הגנה פרץ עם פתאום מגבולות מדינתו הנתונים והשתרע על שכניו וכבש שטחים רחבי-ידיים מארצותיהם, מהם מאוכלסים מדורות. והלב מתקומם, כפי שהיה מתקומם אילו שמע על עם אחר פורץ פתאום מגבולות מדינתו הנתונים ומשתער על שכניו וכובש מהם שטחים מאוכלסים רחבי-ידיים.

רוסיה ואמריקה: הצד השווה

בדברים שבאו עד כאן נתקע איך-שהוא עניין החורבן היהודי באירופה, "השוואה". בדברי בן-אתמול טבעי הדבר: לכל מקום שיפנה דעתו לא יעצור כוח מלהטיל מבט לאחוריו. וקצת תמוה שעניין זה חסר, לא רק בדברי הצעירים הזועמים, אלא גם בדברי המשיבים הזועמים, והרי על חשבון-עולם – ובכלל זה עם חשבון-נפש – יהודי שאין בו אותה ספרה 6 עם ששת העיגולים, שישה פיות פעורים של אבדון, אינו חשבון יהודי וממילא הוא חשבון שוא. הרי עדיין אנו כולנו, כאמור, ניצולי החורבן ההוא, עדיין אנו נמלטים ממנו, עדיין לא נמלטנו ממנו כליל – בתור עם, שכנגד כולו, בתור עם, נגזר אותו חורבן. שכן לא בפתע ובחטף נתרגש ובא, לא בפתאום נשתגע עם במרכזה של אירופה ושל תרבות אירופה ופרץ להרעיב ולהחליא ולהשמיד עם שלם ממלוא עולם. שיגעון זה הן ינק וניזון מיצרים ומהרגשות שכיחים מאוד, רווחים מאוד, בכל ארצות גלותו ובכל ימי גלותו של העם הזה. ייסכר פי מנבאי

פורענות ליהודים בכל מקום שהוא. אף אסור בתכלית האיסור להמתיק בכלשהו, לגרוע בכלשהו מתהום פשעה של האומה הגרמנית על-ידי השערת אפשרותו של חורבן כזה בידי עם אחר בארץ אחרת. לא היה כפשע הזה ולא יהיה. אבל בן-האתמול אי אפשר שלא יראה גם את המחור היהודי ראייה אחרת מזו הראייה שטוחת-המסלול של בני היום. וזו משני פנים, הפן הפנימי והפן החיצוני. בן-האתמול חש בנפשו, בְּבָשָׂרוֹ את האחדות היהודית, כל הוויתו ספוגה תחושה זו, היא מטבעו – היא טבעו. אין כאן כל סממן של משהו למעלה מן הטבע; אין לך דבר טבעי מדרך הטבע של תחושה זו ביהודי בן-האתמול, פירוש, ביהודים מלפני שלוש אלפים שנה ויותר עד אתמול, שבו נולדנו ומתוכו יצאנו לאוויר עולמנו. אחדות זו של מוצא ודת ותרבות רוחנית, של עבר ותקוות ועתיד, נתגלתה גם כאחדות גורל – פירוש: דמיון הקורות את היהודים בארצות שונות בתקופות שונות – וצד זה שבאחדות היהודית נספג, בדרך הטבע, אף הוא בתחושת-האחדות היהודית. והוא המפנה את מבטו של בן-האתמול אל הפן השני, החיצוני שבהוויה היהודית הכללית. מה שהיה באירופה בימינו לא יהיה, אין לשער ואסור לשער הישנותו. אבל גם קודם לו ידענו גלות ובושתה וסבלה, ידענו רדיפות ונגישות ובזיונות והשפלות, ידענו מצוק ומצור. מצבי-יהודים, שנראים בעיני בני-היום מיוחדים לשעתם ולמקומם, נראים אפוא בעיני בן-אתמול מוכרים במקצת, על אף ייחודם ושונותם. ואי אפשר לו שלא לדון גזירה שווה כלשהי ממה שהיה על מה שיהיה; תחושת אחדות הגורל (כנ"ל) היהודי אינו מרפה ממנו ואינה נותנת אותו לנתק את מראות ההווה וסיכוי העתיד מזכרונות העבר.

תחושת-אחדות חיה, נוקבת וצורבת זו – על כל האחדויות שבה, כולל אחדות גורל – בבן-האתמול יוצאת ונפרשת על מיליוני יהודים שמחוץ למדינת ישראל, על מיליוני יהודים שברוסיה, על מיליוני יהודים שבאמריקה, בהן מרוכז בימינו רוב מניין של יהודי התפוצות. הוא רואה מצד זה יהודים רוצים ואינם יכולים לעלות, ומצד זה יהודים יכולים ואינם רוצים לעלות, אבל לא חוסר-יכולת זה ולא חוסר-רצון זה מפקיעים את קיבוצי היהודים האלה מחשבון עולמו. בין האתמולים הרבים שלו הוא זוכר אתמולים מעין אלה של חוסר-יכולת ושל העדר-רצון, והחשבון היהודי נמתח על גבם ודרכם. ודאי, אין להתעלם מן השוני הגדול שבמצב שבו נתונים היהודים היום בעולם ממצבם בעבר. וראה זה מוזר: שוני זה שוויון בו ברוסיה ובאמריקה. יש במשטר-החיים של השתיים יסוד משותף מתחת להבדלים המנקרים-עיניים במשטריהן המדיניים, וראוי ליתן על כך את הדעת מבחינה יהודית.

משטר החיים בשתיהן צמח מתוך מהפכה, ועיקרה של המהפכה – עקירת יחסי עבר והנחת הישגי הווה במקומם, אלא שברוסיה עקירה זו באה בגזירת כת שלטת, שכבשה את השלטון בארץ וכפתה דעותיה על אוכלוסיה, ואילו באמריקה באה מכוח התנאים האובייקטיביים, תנאי ארץ ותנאי אדם – עוצם מרחביה ואפשרויותיה של היבשת והיות האוכלוסיה מורכבת מהגרים, שנקבצו ובאו מארבע כנפות הארץ והדרך "ממעטת את השם", כידוע. עקירת יחסי-עבר נתפשטה משום-כך כאן גם על יחסין לאומיים של המהגרים שנתלשו מקרקעם הלאומי והעממי והוטלו לתוך מערבולת של בני-אדם תלושים כמוהם, ואפילו התגודדו תחילה בין קרובים-למוצא, רפתה והלכה זיקתם לעברם הלאומי, ובוודאי שלא הספיקו להנחילה לזרעם אחריהם. בכך שונה ההווה היהודי בתפוצות שינוי מהות מן המצב שבו היו נתונים היהודים בארצות שונות ובמשטרים שונים בעבר.

עקירת יחסי-עבר עשויה היתה לכאורה להשכיח גם את ייחודו של היהודי על כל מטען האיבה שנצטרף לו. היא פתחה בלי ספק פתחים הרבה, שלא היו פתוחים קודם, ובכל אופן לא במידה כזו, אבל הקיר שבו נקרעו פתחים אלה לא נעלם. ברוסיה, שבה טופחה מלמעלה לאומיותם של העמים היושבים בה, נשארה הזרות היהודית עומדת בעינה כלפי כל הלאומים והשבטים המאכלסים אותה ארץ עצומת-מידות, וזרות זו אף מובלטת עתה יותר משהיתה לפני המהפכה, שאז חתרה הלאומיות הרוסית לשעבד ולכוף לה כל לאומיות אחרת בגבולה. גם באמריקה עומד הקיר, אם כי רבים יותר הפתחים בו. אמריקה היא יצירת אירופה – אירופה הנוצרית; מלכתחילה אף נועדה לשמש מקלט נוצרי לנרדפים על נצרותם המיוחדת באירופה, מקום ליצירת חיים נוצריים למופת. יהודי אמריקה הרגילו את עצמם לדבר על היהדות כעל "דת שלישית" באמריקה, היינו בצדן של הקאתוליות והפרוטסטנטיות. יפה כוחה של תפיסה זו לצורכי ראווה; בפתחת הקונגרס, או בטקס מדיני אחר, יוזמן רב יהודי כשלישי למניין. אך מבפנים לראווה הציבורית הזאת מאחדת הנצרות את תושבי אמריקה – כלפי הדת היהודית ונושאייה. אחדות דתית יוצאת לאחדות תרבותית-חברתית. יחסי אדם אינטימיים מתרקמים בחג ולא בחול, במשחק ולא במסחר, בבית ולא במשרד. פרופ' פישל שניאורסון ז"ל בביקורו האחרון באמריקה (והוא ישב כמה שנים באמריקה קודם-לכן), סיפר שלפני בואו החליט בלבו לשאול כל יהודי שיזדמן לו בדרכו, אם יש לו ידידים קרובים בין הנוצרים, מסוג הידידים שיש לו בין יהודים, ולא מצא אחד שכזה. אין, כמובן, להסיק מכאן מסקנה מופלגת;

הדרך ממעטת את השם: טלטולים ומעברים נוטים לפגום בזהות. על פי רש"י לבראשית י"ב, ב, על דברי הכתוב "לך לך... ואעשה לגוי גדול ואבנה ואגדלה שמה ונהיה ברכה": "שהדרך גורמת לשלשה דברים ממעטת פריה ורביה וממעטת את הממון וממעטת את השם".

פישל שניאורסון: יהושע פישל שניאורסון (1888-1958), פסיכולוג וסופר. יליד הומל, רוסיה. חי בפולין ובארצות הברית וב-1933 התיישב בארץ. בין ספריו הרומאן "חיים גראביצור: סיפורו של נופל".

התנאים גם נשתנו מאז והולכים ומשתנים. אבל החיץ קיים, וכל פעולת ההידברות ה"בין־עדתית" לא סילקה אותו, וכנראה לא תסלק אותו. הקרירות וההסתייגות שציינו את עמדת הכנסיות הנוצריות השונות באמריקה, הצד השני ב"הידברות", כלפי המשבר במדינת ישראל והסכנה שהיתה נשקפת לה מפינוי כוחות האו"ם וסגירת מצאי טיראן וצחצוח חרבות הצבא המצרי, על כל עוצם ציודו, על גבולות ישראל הנצורה, הכו בהלם את דוברי ההידברות בקרב היהודים. אף נישואי־תערובת אינם משנים, כנראה. הם מערבים, לא מקרבים. בן־הזוג האחד דבק בקברתו של השני ונבלע בה.

ראוי אולי להוסיף עוד צד שמייחד את תקופתנו, ואף הוא עניין בו מבחינתנו היהודית. מעולם לא היה העולם צריך כל־כך "מוחין דגדלות", כושר שכלי גבוה הרבה מן השגור והמצוי. ההמראה המסחרית בהתקדמות המדעית, העיונית והמעשית, והשימושים המדהימים שנעשים בהישגי ההתקדמות המדעית הזאת דורשים כוחות שכליים מופלגים. כבר קשה היום לבעל־שכל מצוי, בינוני, להגיע עד לסוף לימודיו בבית־ספר עליון בפיסיקה ובמאתמטיקה, כל־שכן להגיע בהם לידי הישגים מיוחדים שמאפשרים את בעליהם לקחת חלק באותה העפלה מדעית־טכנית, שנעשתה נושא למירוץ־תחרות כובש־נשימה בין שתי "מעצמות העל" בעולם, רוסיה ואמריקה, שהן גם מרכזי היהדות בתפוצה. ובתחום זה של ביקוש יש ליהודים מה להציע: המוח היהודי, המיוחד וממורט מדורות. זו תופעה בולטת מאוד, רווחת מאוד בקרב יהודי אמריקה הצפונית: אין בית יהודי שאין בו "עילוי" במדעים האמורים. ברוסיה אולי אין תופעה זו רווחת כל־כך, שכנראה אין האפשרויות מזומנות במידה שווה ליהודים, אבל גם שם היא בולטת, לפחות בצמרת המדעית־טכנית. אבל גם כלפי חזיון מרנין זה אין בן־האתמול יכול להינתק מזכרונותיו. למשל, היו אתמולים רחוקים שבהם נצרכה ארץ מן הארצות לסוחרים ולבעלי־מלאכה, ולא היו ימים טובים כימים ההם ליהודים, שמילאו אותן ארצות וסחרו אותן וסיפקו צורכי יושביהן בכל מלאכה, עד שגדלו סוחרים ואומנים מקרב עם־הארץ והתחילו דוחקים רגליהם ויורדים לחייהם. והיו, למשל, אתמולים אחרים, קרובים לנו יותר בזמן, שבהם נוקקה ארץ מן הארצות למהפכנים, לאידיאליסטים מוסרי־נפשם על טובת הכלל, ולא היו ימים טובים לנוער חולמי גאולה לאנושות הקרב יהודים כימים ההם; הם מילאו את שורות עושי־המהפכות בעיירות ובכרכים, משפל המדרגות עד רום המעלות. עד שגדלו מהפכנים, שומרי משמרת המהפכה, בקרב עם־הארץ, וההם נהפכו ל"קוסמופוליטיים" או גם ל"תלמודיסטים".

“מקלט בטוח”

עם כל השוני במצב שבו נתונים יהודי התפוצה כיום, אחרי החורבן באירופה, אין בן-האמתמול יכול להוציא מליבו את הדאגה – ובאשר לרבים בהם: החרדה – לעתידם. הוא זוכר מתוך חלחלה, שמדינת ישראל איחרה לקום מכדי להציל את רוב מניינה ובניינה של יהדות אירופה. זו המדינה שנועדה להיות “מקלט בטוח”, בלשון תוכנית באזל, לעם היהודי, לחלקו שבאירופה בייחוד, לא היתה קיימת בזמן שחלק זה בעם היהודי היה זקוק ביותר למקלט. עתה הוא קיים, המקלט, בדמות מדינת ישראל זו – לא מדינה ככל המדינות, לא עדיין; עדיין מקלט היא, מקלט ליהודים ומקלט לעם היהודי, שעתה זה החל יוצא מלא-מקום אל מקומו בעולם, ועוד אין יציאתו שלמה, ומתוך שאין יציאתו שלמה אין קניין-מקום שלו שלם. ובמאמר המוסגר: אפשר שמכאן תחושת-הבעלות המהוססת; אפשר שכל אחד מאתנו עדיין לא יצא מלא-מקום יציאה שלמה. כך רואה בהכרח בן-האמתמול את המדינה ואת הארץ – מקלט, והוא חרד על כושר-הקליטה שלו, להרחיבו ככל האפשר, כלפי כל העתידות האפשריות, ובכלל הרחבה זו הרחבת הגבולות של הארץ – בגבולותיה המקובלים בתודעת העולם ובתודעת ישראל – לא רק לצורכי ביטחון, היינו לצורכי הבטחת הקיים, אלא לצורכי קליטה בעתיד.

ובכן, חוזרת השאלה למקומה, מותר לנו מה שאסור לאחרים? לא. אדרבה, עלינו להחמיר על עצמנו גם במה שמותר לאחרים או שנוהגים בו היתר. אבל יש להבחין, כאמור. כל סבל שאנו גורמים לפרט, ליחיד, איש, אישה או ילד, הוא חטא, ואם הוא נגרם במזיד הוא פשע וניתן עליו את הדין. כל נזק שאנו גורמים ליחיד טעון פיצוי מצדנו. למניעת הסבל ולהקלתו ולפיצויו במקום שאין למונעו צריכים להיות מכוונים כל מאמצינו, בכל לב ובכל נפש ובכל מאוד. אבל כנגד השאיפה המדינית של ערביי ארץ ישראל, שאחיהם מעבר לחוט-הגבול עשירים בְּמָקוֹם עד בלי די, עומדת השאיפה הלאומית של עם ישראל כולו על זכותו-מצוקתו ההיסטורית של אלפיים שנות סבל לא-מקום בעולם. כאן דרושה הכרעה. אין ברירה. לא כוח כנגד צדק, ניצחון כנגד יושר, אלא סבל-עם ללא גבול – ללא גבול במקום ובזמן, ללא גבול של עבר ועתיד – כנגד מאוויים של קבוצת-אוכלוסיה מסוימת, מוגבלת במקום ובזמן, ואולי בעצם רק של יחידים בודדים שבה, מאוויים שאינם נוגעים בעצם חיותם של בני הקבוצה הזאת, שאי סיפוקם לעולם לא יגרום להם אף אחד מאלפי אלפים וריבוא רבבות הייסורים והמצוקות

והטראגדיות שגרם אי סיפוקה של השאיפה הלאומית של העם היהודי,
השאיפה לשוב ולקנות לו מקומו בעולם. מקומו היחיד בעולם.
כאן אין מקום לפשרה. כאן דרושה הכרעה.

ג בתשרי תשכ"ח